

ПРОФІЛАКТИКА НЕКРИТИЧНОЇ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ

Bystrov A. Ye. Preventive maintenance of uncritical victim behavior of mentally retarded adolescents / A. Ye. Bystrov // Actual problems of the correctional education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P.27–36

А.Є. Бистров. Профілактика некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків. У статті розкриваються індивідуально-психологічні якості особистості розумово відсталих підлітків, які впливають на віктимізацію їх поведінки: емоційно-вольова нестійкість; недостатній рівень усвідомлення мотивів власної поведінки; навіюваність; агресивність; схильність до страхів; демонстративність; слабкість вольової регуляції; патологічність потягів. Також розглянуті шляхи профілактики некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків, а саме послаблення проявів агресивності, демонстративності, схильності до страхів та ін. У статті наведено програму вивчення схильності до різних типів віктимної поведінки (схильність до агресивної віктимної поведінки; схильність до самопошкоджуючої віктимної поведінки; схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки; схильність до залежної та безпомічної віктимної поведінки; схильність до некритичної віктимної поведінки) у співвідношенні з такими особистісними рисами, як агресивність, навіюваність, тривожність. Програма дослідження також передбачала проведення психокорекційної роботи з профілактики причин виникнення віктимної поведінки у розумово відсталих підлітків та порівняння результатів методик після проведення профілактики. Стаття містить методичні рекомендації для педагогів, психологів і батьків з профілактики порушень в емоційній сфері і поведінці розумово відсталих підлітків.

Ключові слова: віктимна поведінка, профілактика, розумово відсталі підлітки.

А.Е. Быстров. Профилактика некритической виктимного поведения умственно отсталых подростков. В статье раскрываются индивидуально-психологические качества личности умственно отсталых

подростков, которые влияют на виктимизацию их поведения: эмоционально-волевая неустойчивость, недостаточный уровень осознания мотивов собственного поведения; внушаемость; агрессивность; склонность к страхам; демонстративность; слабость волевой регуляции; патологичность влечений. Также рассмотрены пути профилактики некритичного виктимного поведения умственно отсталых подростков, а именно ослабление проявлений агрессивности, демонстративности, склонности к страхам и др. В статье представлена программа изучения склонности к различным типам виктимного поведения (склонность к агрессивному виктимному поведению; склонность к саморазрушающему виктимному поведению; склонность к гиперсоциальному виктимному поведению; склонность к зависимому и беспомощному виктимному поведению; склонность к некритическому виктимному поведению) в соотношении с такими личностными чертами, как агрессивность, внушаемость, тревожность. Программа исследования также предусматривала проведение психокоррекционной работы по профилактике причин возникновения виктимного поведения у умственно отсталых подростков и сравнения результатов методик после проведения профилактики. Статья содержит методические рекомендации для педагогов, психологов и родителей по профилактике нарушений в эмоциональной сфере и поведении умственно отсталых подростков.

Ключевые слова: виктимное поведение, профилактика, умственно отсталые подростки.

Постановка проблеми. На сучасному етапі одна з нових наукових проблем в галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології зорієнтована на пошук нових засобів й розробку корекційних програм для профілактики та подолання порушень поведінки, зокрема, віктимної у осіб з порушеннями інтелекту. Педагог, працюючий з розумово відсталими підлітками, повинен знати психологічні особливості даного контингенту дітей, які можуть завадити процесу їхньої соціалізації. В підлітків з розумовою відсталістю загострюється вікова криза, що призводить до виникнення механізмів віктимізації, підґрунтям до чого є структура дефекту, соціальна ситуація розвитку, індивідуальні особливості [1]. До індивідуальних особливостей розумово відсталих підлітків відносять підвищений рівень навіюваності, що в свою чергу призводить до невміння контролювати свою поведінку й протистояти негативному впливу оточення. Вади інтелекту зумовлюють те, що підлітки не здатні оцінити загрозову ситуацію й вчасно чинити опір, уникати небезпеки там, де це було б можливо. Що свідчить про їх схильність до віктимізації. Віктимна поведінка розуміється, як відхилення від норм безпечної поведінки, реалізується сукупністю соціальних, психічних, моральних проявів, що в свою чергу утруднює соціальну адаптацію. Підлітковий вік вважається періодом бурхливих

внутрішніх й емоційних труднощів, тому можна розглядати цей період онтогенезу, як фактор виникнення віктимної поведінки.

У загальній психології проблему віктимності розглядали Є. Барданова, О. Бовть, І. Малкіна-Пих, В. Мінська, Є. Мойсеєв, В. Рибальська, О. Хархан та ін.; схильність до віктимної поведінки при нормальному психофізичному розвитку вивчала О. Андроннікова; у спеціальній психології розглядалася проблема порушеної поведінки розумово відсталих дітей (Ю. Бистрова, Л. Виготський, О. Гаврилов, Г. Запрягаєв, С. Мнухін, М. Певзнер, В. Синьов, Г. Сухарєва, О. Фрейєров). Схильність до віктимної поведінки залежить від спрямованості особистості підлітка, проблему спрямованості особистості вивчали Л. Божович, В. Петровський, К. Платонов.

Мета статті: визначення шляхів профілактики некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків.

Віктимністю конкретного індивіда є його потенційна здатність виявитися в ролі жертви злочину в результаті негативної взаємодії його особистих якостей із зовнішніми чинниками. Віктимність визначається сукупністю внутрішніх факторів і складається з інтелектуального і вольового компонентів. Віктимізація – процес придбання віктимності. Виникнення віктимної поведінки підлітків обумовлюється комплексною дією специфічних і неспецифічних чинників різного генезу (психофізіологічного, індивідуально-психологічного і соціально-психологічного характеру). Віктимність підвищується в результаті девіантної поведінки дітей, обумовленого як психопатологічними, так і соціально-психологічними причинами.

Властива розумово відсталим інертність нервових процесів, недостатність мислення, знижена критичність, висока навіюваність зумовлюють труднощі формування вольової регуляції поведінки, призводить до віктимізації, та як наслідок до віктимної поведінки розумово відсталих підлітків.

Профілактику віктимної поведінки розумово відсталих підлітків бажано проводити за декількома напрямками:

- 1) формування *знань* щодо правил поведінки, що знижують вірогідність виникнення криміногенно небезпечних ситуацій;
- 2) виховання *звичок* безпечної поведінки в громадських місцях, на вулицях, в спілкуванні з незнайомими людьми;
- 3) розвиток культурних інтересів, захоплень, проведення дозвілля в колі однолітків.

Програма дослідження передбачала вивчення схильності до різних типів віктимної поведінки (схильність до агресивної віктимної поведінки; схильність до самопошкоджуючої віктимної поведінки; схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки; схильність до залежної та безпомічної віктимної поведінки; схильність до некритичної віктимної поведінки) у співвідношенні з такими особистісними рисами, як агресивність, навіюваність, тривожність [1]. Було сформовано групи, та розроблено процедуру проведення дослідження. Програма

дослідження також передбачала проведення психокорекційної програми з профілактики причин виникнення віктимної поведінки у розумово відсталих підлітків та порівняння результатів методик після проведення профілактики.

За результатами констатуючого експерименту виявлено, що розумово відсталі підлітки найбільш схильні до некритичного і агресивного типів віктимної поведінки, підставою для чого виступають надмірна агресивність і навіюваність даної категорії дітей. Також для розумово відсталих підлітків, на відміну від учнів загальноосвітньої школи, характерна виражена схильність до віктимної поведінки залежного, самопошкоджуючого та гіперсоціального типу, що дуже часто зумовлюється особливостями їх психофізичного розвитку (дивись рисунок 1).

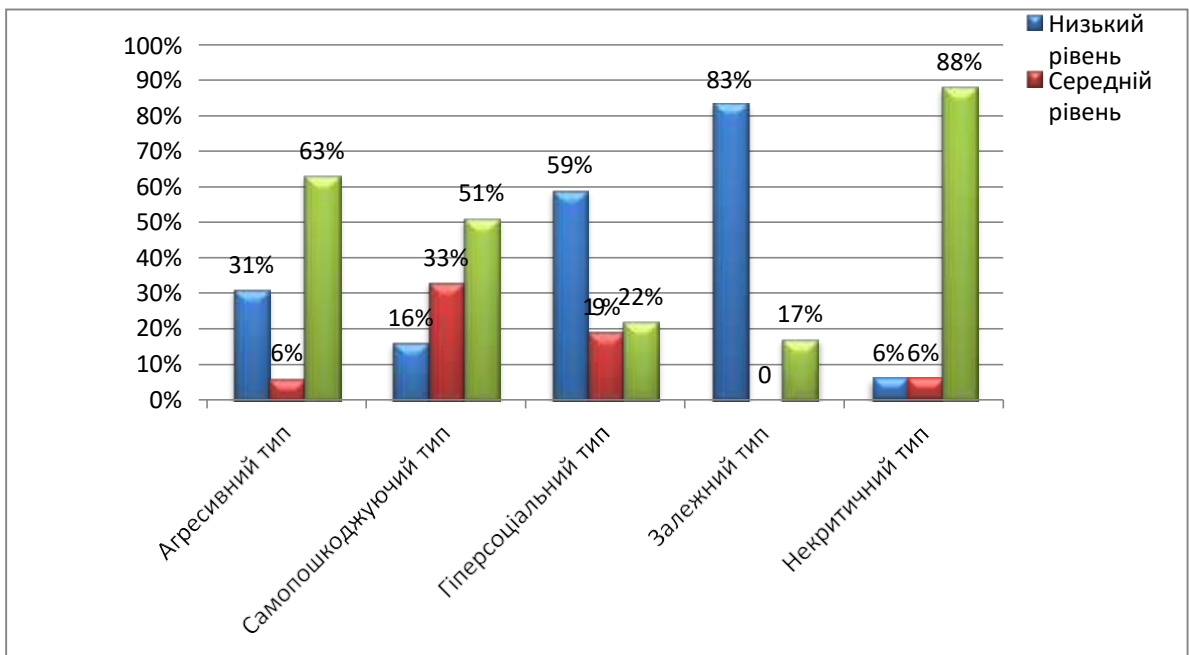

Рис.1. Схильність до різних типів віктимної поведінки розумово відсталих підлітків

Як наслідок, віктимна поведінка підлітка з розумовою відсталістю є зазвичай активною і характеризується спонтанною агресивністю, імпульсивністю, готовністю до ризику, високою некритичністю, навіюваністю, самовпевненістю. Профілактична робота проводилась по усуненню віктимізуючих факторів, а саме послаблення проявів агресивності, демонстративності, схильності до страхів та ін.

Шляхи профілактики некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків:

1. Подолання проявів демонстративності: Підлітки, яким притаманна негативістична демонстративність, порушуючи правила поведінки, намагаються отримати необхідну їм увагу. Навіть якщо увага не є доброзичливою (роздратування, нотації та інше негативне оцінювання), вона все одно підтримує демонстративність підлітка: діючи за принципом «краще нехай сварять, ніж не помічають», учень

викривлено реагує на осуд і продовжує робити те, за що його карають. Отже, таким підліткам бажано знайти можливість для самореалізації. Найкраще місце для прояву демонстративності — це сцена. Поряд із участю в святах, концертах, виставах демонстративним підліткам рекомендується займатися якимось видом художньої діяльності, зокрема образотворчої. Найголовнішим завданням залишається одне — зняти або хоча б послабити підкріплення неприйнятних форм поведінки.

2. Подолання проявів тривожності: Ще однією детермінантою віктимної поведінки виступає тривожність. Підвищена тривожність – це проблема, з якою підліток не завжди здатен впоратись самотійно, потребуючи активної доброзичливої підтримки і допомоги, насамперед, психологічної. Тому прояви тривожності у поведінці підлітків активізують питання своєчасної діагностики її причин та планування адекватних заходів корекційного впливу, ефективність якого, безумовно, залежить від скоординованості зусиль психолога та батьків. Від переживання страху слід відрізнити стан тривоги. На відміну від страху, тривога – це переживання віддаленій і неясною небезпеки. Саме невизначеність не стільки самого джерела тривоги, скільки того, як цього переживання можна уникнути або як усунути викликає його джерело, характеризує відчуття тривожності. Залучення батьків має важливе значення для успішного подолання емоційних проблем у підлітка.

Для того, щоб знизити тривожність у підлітка, необхідно:

- підтримувати в дитині позитивне самосприйняття (підбадьорювати, заохочувати, демонструвати впевненість у її можливостях);
- забезпечувати ситуації з гарантованим успіхом;
- виховувати вміння обґрунтовано ставитись до результатів власної діяльності, не боятись невдач, помилок, сприймати їх в якості корисного особистого досвіду;
- формувати правильне ставлення до результатів діяльності інших;
- розвивати орієнтацію на засіб діяльності;
- навчити враховувати недосконалість людини та мати з цим справу;
- розширяти і збагачувати навички спілкування із дорослими та однолітками, розвивати адекватне ставлення до оцінок та думок інших людей.
- підтримувати підлітка – значить вірити у нього. Іноді бажані уявлення про якості дитини затьмарюють погляд дорослих на підлітка та ніяк не співвідносяться із його реальними настановами та можливостями.
- варто уважно придивитись до підлітка аби побачити те, що йому насправді потрібно.

Корекційні заняття з дітьми з тривогою і страхами проводяться переважно індивідуально, оскільки для кожної дитини розробляється індивідуальний план занять, орієнтований на його особистісні особливості, його конкретні страхи і тривоги. Головний акцент ставиться на досягненні емоційного контакту між підлітком і психологом, оскільки досвід роботи з такими дітьми показав, що при наявності емоційного контакту і атмосфери довіри на заняттях, «провідним» в роботі стає учень, який по суті сам вказує страхи і підказує причини, по яким ці страхи виникають. Психологу залишається забезпечувати підтримку дитині, як зі свого боку, так і з боку батьків і педагогів. Для забезпечення цієї підтримки психологом проводяться консультативні і просвітницькі бесіди зі значущими дорослими в оточенні дитини, а також спільні заняття для батьків та підлітка.

3. Подолання проявів агресивності: Наступним фактором виникнення віктимної поведінки є агресивність розумово відсталого підлітка. Враховуючи всі чинники, що беруть участь у становленні агресивної поведінки підлітків, можна попередити чи обмежити вияв форм агресії. У спілкуванні з агресивними дітьми потрібно виявляти чималі стриманість, терпіння, пам'ятаючи, що підлітки самі страждають від власної упертості, гнівливості, дратівливості. Таким учням необхідно дати зрозуміти, що дорослий (учитель, батьки, психолог) — їхній союзник у вирішенні внутрішніх проблем. Агресивні діти повинні переконатися, що їх люблять, а їхні вчинки псують враження при них, до того ж не приносять їм полегшення. Необхідно тактовно і послідовно навчати дитину самоконтролю, внутрішньої зібраності і стриманості. Перевести активність агресивної дитини в конструктивне русло допоможе вивчення її інтересів і схильностей. Поступове ускладнення завдань, що вимагають рішучості, сміливості, енергійності реакції, дасть змогу відвернути дитину від дріб'язкового «з'ясування відносин» і переключити на організацію спільної діяльності, успіх якої залежить від уміння співробітничати з іншими. Треба пам'ятати, що заборона й підвищення голосу — найнеефективніші способи подолання агресивності, лише зрозумівши причини агресивної поведінки і знявши їх, ви можете сподіватися, що агресивність дитини буде знижена. Необхідно показувати дитині особистий приклад ефективної поведінки. Не допустимо при ній вибухів гніву або лихослів'я про своїх друзів або колег. Важливо, щоб дитина повсякчас почувала, що її люблять, цінують і приймають. Не треба соромитися зайвий раз її приголубити або пожалити. Нехай вона бачить, що потрібна і важлива для вас.

Рекомендації батькам щодо стримування агресивної поведінки підлітків:

- Виявляти до підлітка більше уваги, любові та ласки.
- Батьки повинні стежити за своєю поведінкою в сім'ї. Кращий спосіб виховання дітей — єдність їхніх дій.
- Не застосовувати фізичні покарання.

- Допомогати підлітку знаходити друзів. Заохочувати розвиток позитивних аспектів агресивності, а саме завзятості, активності, ініціативності, перешкоджати їй негативним рисам, зокрема ворожості, скутості.

- Пояснювати підлітку наслідки агресивної поведінки.
- Враховувати у вихованні та навчанні особистісні властивості підлітка.

- Надавати підлітку можливість задовольнити потреби в самовираженні й самоствердженні.

- Обмежувати перегляд відеофільмів та комп'ютерних ігор зі сценами насильства.

- Спрямувати енергію підлітка у правильне русло, наприклад, заняття у спортивних секціях; заохочувати його до участі в культурних заходах.

4. Робота з навіюваністю та копінг-стратегіями: Якщо говорити про схильність до вибору копінг-стратегій та підвищену навіюваність, то не можна стверджувати, що це можна коригувати, або виховувати, це насамперед не можливо, в наслідок органічної природи дефекту при розумовій відсталості. Але ми можемо засобами педагогічного впливу постійно програвати можливі ситуації, в яких необхідно наблизити підлітків до вироблення найбільш конструктивних типів реагування на конфліктну ситуації.

Необхідно, на самперед, використовувати патологічну навіюваність підлітків з розумовою відсталістю для вироблення та закріплення більш сприятливих форм поведінки.

Також необхідно у грі, повсякденному житті постійно нагадувати підлітку, про можливу загрозу зі сторони незнайомих людей, закріплювати це шляхом прикладів з реального життя та ін.

До вищезазначеного можна додати наступні рекомендації:

1. Систематично і цілеспрямовано створювати психолого-педагогічний супровід підлітків.

2. Використати методи активного навчання, спрямовані на підвищення адаптації підлітка до складних ситуацій (наприклад, дискусії, ігри, аналіз проблемних ситуацій та ін.).

3. Цілеспрямовано розвивати ефективні стратегії поведінки : компроміс, співробітництво.

4. Регулярно здійснювати інформаційну просвіту батьків по вихованню підлітків з урахуванням їх вікових, гендерних особливостей, особистісних можливостей.

5. Надання соціальної підтримки підліткам з неблагополучних сімей.

6. Відвертання можливих негативних фізичних, психологічних або соціокультурних обставин у окремої дитини або групи неповнолітніх;

8. Збереження, підтримка і захист нормального рівня життя і здоров'я дитини;

9. Сприяння дитині в досягненні соціально значимих цілей і розкриття його внутрішнього потенціалу.

10. Створення сприятливого клімату в інклюзивних класах, за рахунок роботи з учнями зі збереженим інтелектом.

За результатами діагностики дітей проводяться психологічні та просвітницькі бесіди з батьками дитини, а також з його педагогами. Так як для забезпечення комплексної роботи необхідно залучення всіх сторін життя дитини. Таким чином, при проведенні консультацій для батьків та вчителів і своєчасної просвітницької роботи, ми можемо забезпечити найбільш ефективну роботу із подолання віктимної поведінки підлітків.

Порівняльні результати проведення методик після профілактично-корекційної роботи з подолання некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків свідчать про ефективність такої роботи (дивись рисунок 2).

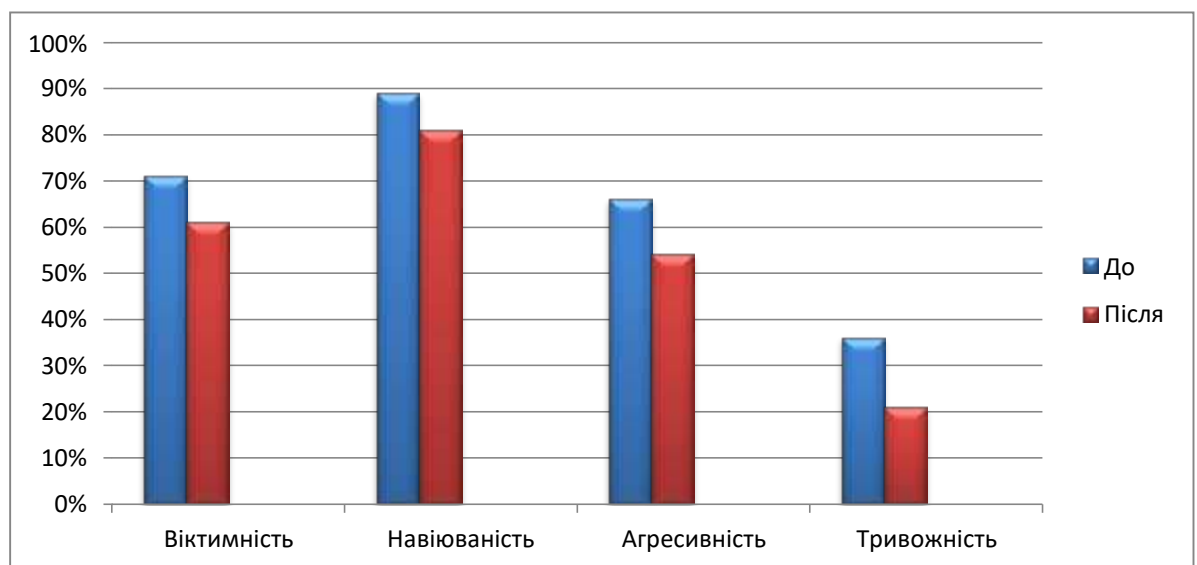

Рис. 2. Порівняльні результати методик після проведення профілактики некритичної віктимної поведінки розумово відсталих підлітків

Як ми бачимо на діаграмі, відсоток високого показника за шкалою реалізована віктимність знизився на 10 %, відсоток високого показника навіюваності знизився на 8 %, відсоток високого показника агресивності знизився на 12 %, відсоток високого показника тривожності знизився на 15 %. Одже, ми бачимо, що профілактична робота з розумово відсталими підлітками значно знижує вираженість детермінант, що приводять до віктимної поведінки.

Таким чином, важливо організувати в загальноосвітніх спеціальних закладах комплексну системну роботу, спрямовану на профілактику порушень поведінки дітей і корекцію вже наявних причин її віктимізації. Це й буде подальшою темою нашого дослідження.

Список використаних джерел

1. **Бистров А. Є.** Соціально-психологічний експеримент: взаємозв'язок психологічних передумов віктимності та схильності до різних видів віктимної поведінки учнів підліткового віку / А. Є. Бистров // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяславль-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 5 до вип. 31. – К.: Гнозис, 2014. – С. 123-129. ; 2. **Малкина-Пых И. Г.** Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М.: Изд-во «Эксмо», 2006. – 1008 с. ; 3. **Морозова Н. Б.** Психические расстройства и их роль в виктимном поведении детей и подростков / Н. Б. Морозов. – М.: Просвещение, 2003. – 227 с.; 4. **Рубинштейн С. Я.** Психология умственно отсталого школьника: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2111 «Дефектология» / С.Я.Рубинштейн.— 3-е изд., перераб. и доп.— М.: Просвещение, 1986.—192 с.; 5. **Синьов В. М.** Психология розумово відсталої дитини: підручник //Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. – К.: Знання, 2008. – 359 с.; 6. **Хархан О. М.** Психологическое исследование личностных предпосылок виктимного поведения подростков / О.М.Хархан // Наука і освіта. – 2004. – № 8 – 9. – С.144-147.

Spysok vykorystanyh dzerel

1. **Bystrov A. E.** Sotsialno-psihologichnyy eksperiment: vzayemozv'yazok psihologichnih peredumov viktymnosti ta shilnosti do riznih vidiv viktymnoyi povedinki uchniv pidlitkovogo v'iku / A. E. Bystrov // Gumanitarnyy visnik DVNZ «Pereyaslavl-Hmelnitskiy derzhavnyy pedagogichnyy universitet imeni Grigoriya Skovorody» – Dodatok 5 do vyp. 31. – K.: Gnozis, 2014. – S. 123-129.; 2. **Malkina-Pyh I. G.** Psihologiya povedeniya zhertvy / I. G. Malkina-Pyh. – M.: Izd-vo «Eksmo», 2006. – 1008 s.; 3. **Morozova N. B.** Psihicheskie rasstroystva i ih rol v viktimnom povedenii detey i podrostkov / N. B. Morozov. – M.: Prosveschenie, 2003. – 227 s.; 4. **Rubinshteyn S. Ya.** Psihologiya umstvenno otstalogo shkolnika: ucheb. posobie dlya studentov ped. in-tov po spets. № 2111 «Defektologiya» / S.Ya.Rubinshteyn.— 3-e izd., pererab. i dop.—M.: Prosveschenie, 1986. — 192 s.; 5. **Sinyov V. M.** Psihologiya rozumovo vidstaloyi dytyny: pidruchnik // Sinyov V.M., Matvyeyeva M.P., Hohlina O.P. – K.: Znannya, 2008. – 359 s.; 6. **Harhan O. M.** Psihologicheskoye issledovanie lichnostnyih predposylok viktymnogo povedeniya podrostkov / O.M.Harhan // Nauka I osvita. – 2004. – № 8 – 9. – S.144-147.

A. Ye. Bystrov. Preventive maintenance of uncritical victim behavior of mentally retarded adolescents. The article deals with individual psychological features of the mentally retarded adolescents personality that affect the victimization of their behavior: emotional-volitional instability; lack

of awareness of the motives and behavior; suggestibility; aggressiveness; tendency to fear; show off; weak-willed regulation; pathological impulses. Also considered ways of preventing the uncritical victim behavior of mentally retarded teenagers, namely the weakening of the manifestations of aggressiveness, self-demonstration, the propensity to fear and others. The paper presents the study program propensity to different types of victim behavior (tendency to aggressive victim behavior; a tendency to self-destructive victim behavior, propensity to hyper social victim behavior, dependence and addictive helpless victim behavior; a tendency to uncritical victim behavior) in relation to personality traits such as aggressiveness, suggestibility, and anxiety. The program also included a study of correctional work and the prevention of the causes of victim behavior in mentally retarded adolescents. We compared the results of the techniques before and after prophylaxis. This article contains guidelines for teachers, psychologists and parents on prevention of violations in the emotional sphere and behavior of mentally retarded adolescents.

Keywords: victim behavior, prevention, mentally retarded adolescents.

Отримано 9.02.2015 р.